

falder der dog nyt Lys over Schack-Rathlous Stilling i 1760'erne, navnlig hans Forhold til A. G. Moltke (maaske kan han betegnes som dennes Protegé) og til Ditlev Reventlow; Brevvekslingen med den sidstnævnte er af særlig Interesse. Til de mere personligt prægede Afsnit i Brevudvalget hører Korrespondancen med Overjægermester Carl Christian v. Gramm, der undertiden søgte at bibringe den af Naturen ret mistænksomme og bekymrede Schack opmuntrende Forestillinger om, hvad man ventede sig af ham («voyés dons mon cher monsieur, si tous le monde se sont uni à vous vouloir de bien . . .»). Nederlagene udeblev dog ikke, og Schack-Rathlou fik som ældre Brug for Skepsis og Maadehold, saaledes under den bekendte Proprietærfejde, hvor han søgte at neddæmpe Lüttichaus skæbnesvangre Udfald mod Reformmændene, Colbjørnsen i Særdeleshed. S.-R.s Stilling i denne Sag synes ikke helt klar. Personligt holdt han sig tilbage, øjensynligt mistvivlende om Proprietæraktionens Udfald, men han tilskyndede Lüttichau til at rejse til København og føre sin Sag og fik derved et moralsk Medansvar. Naar Th. Thaulow i »En dansk Statsminister fra sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede« (S. 254) lader baade S.-R. og Guldberg være enige med Lüttichau i dennes Grundopfattelse, kan dette ikke være rigtigt for Guldbergs Vedkommende. I Breve til Johan Bülow (Hist. T. 4. Rk. I) erkender G. ved denne Tid, at han har ændret Synspunkt i Landbospørgsmaalet. Han ønsker ikke en Tøddel ændret i Forordningerne fra Aarene 1787—90; de nye Love krænkede efter hans Opfattelse aldeles ikke Godsejerens Rettigheder, dog maatte man være forsigtig med »ømme Materier« som Tiende og Hoveri. Hvad Guldberg og Schack-Rathlou kunde samstemme om i Lüttichau-Sagen, kan heller ikke efter de nu udgivne Breves Indhold antages at have været synderligt andet end Uviljen mod en ekstraordinær Retsforfølgelse, der fik ulykkelige Følger for L.s Familie (jfr. Guldbergs Ord om »Colbjørnisme« i Brev til S.-R. af ³⁰/₅ 1791, Udvalget S. 264)

Fr. Skrubbellrang.

Departementschef, raadsformand K. H. Kofoed har i to nye bind, der omfatter perioderne 1852—62 og 1862—75, fortsat sin skildring af *Bornholms politiske Historie fra 1848 til vore Dage*. De sidst udgivne afsnit svarer i opbygning og indhold nøje til det første bind, som anmeldtes paa side 187 f. i dette tidsskrifts 10. række 4. bind. Med rigsdagstidenden og aviserne og nu og da en smule memoire- og brevstof som kilder gør forfatteren paa baggrund af rigets almindelige historie omhyggeligt rede for hvert

enkelt valg paa Bornholm, for de bornholmske folkerepræsentanters virke i rigsdag og rigsraad og navnlig for de særlig bornholmske anliggendes skæbne paa tinge. Hertil føjes en række karakteristikker, i visse tilfælde ledsaget af portrætter, af alle de vigtigere optrædende personer. Blandt de mænd, som med større eller mindre held kæmpede om bornholmernes politiske gunst, bemærker man i denne periode saa forskelligartede skikkelser som Ole Edvard Sonne, Philip Dam, Lucianus Kofod, brugsforeningsfaderen Hans Christian Sonne, K. P. Korsgaard og den senere teater-chef og daværende kommandant paa Bornholm, kammerherre Morten Fallesen. — Forfatteren tilsigter kun at give sin fødeøes *politiske* historie. Andre sider af det lille samfunds forhold, de økonomiske, sociale og kulturelle, berøres derfor kun nu og da, naar de bringes paa bane indenfor rigsdagens mure. Paa den maade hører man saaledes lidt om den indremissionske vækkelsesprædikant P. C. Trandbergs virksomhed eller om arbejdet paa at tilvejebringe bedre dampskibs- og telegrafforbindelser mellem den fjerne klippeø og landets hovedstad. En særlig interesse vies dog pressens udvikling paa grund af de lokale avisers indsats i det politiske liv og deres betydning som historiske kilder. Hovedparten af fremstillingen er optaget af fortællingen om de bornholmske sagers behandling paa tinge. De følges fra samling til samling og belyses med udførlige citater fra taler og udvalgsbetænkninger. Da mange af disse problemer behandles aar efter aar, medfører denne fremgangsmaade en vis bredde og en del gentagelser. Blandt de bornholmske anliggender fra denne periode, som har interesse udover det lokalhistoriske, lægger man særlig mærke til Christiansøs nedlæggelse som fæstning i 1855 og omdannelsen af den bornholmske milits til »Bornholms Væbning« ved hærloven af 1867. — Departementschef Kofoeds værk har selvfølgelig i første række bud til bornholmerne, men det yder ogsaa et nyttigt bidrag til Danmarks almindelige politiske historie. Takket være den meget detaljerede analyse af de enkelte valg paa øen og af den bornholmske befolknings politiske liv i det hele er man nemlig i stand til i enkeltheder at følge den politiske bevidstheds opvaagnen og langsomme væxt i en afgrænset del af det danske folk. Selvom materialet ikke tillader forfatteren at naa ret dybt ned under overfladen, formaar han dog at give et indtryk af de kræfter, som virker i befolkningen og bliver bestemmende for dens politiske standpunkttagen. Ved gennemgangen af aarene mellem martsdagene 1848 og ministeriet Estrups tiltræden bliver man bestyrket i sit almindelige indtryk af, hvor forholdsvis svag den politiske interesse var, før forfat-

ningskampen fik rystet vælgerne ud af deres slovhed. Før 1875 spiller personlige hensyn ganske tydeligt langt større rolle end partipolitiske, men i aarene efter 1870 begynder befolkningens opdeling i standpunktbestemte grupper saa smaat at tage skikkelse. — Departementschef Kofoeds bog har saaledes, set fra et alment synspunkt, sin største interesse ved at være et stofrigt og objektivt bidrag til Danmarks vælgerpolitiske geografi. Det er glædeligt at konstatere, at Rigsdagens præsidium har støttet et saadant historisk arbejde med et tilskud.

Frantz Wilhelm Wendt.

Den lille Skildring af *Johanne Luise Heiberg*, som Robert Neiiendam 1917 udgav i *Pios Vignet-Bøger*, er 1937 kommet i 2. Udgave i Anledning af 125 Aaret for hendes Fødsel. Den er unægtelig ikke til at kende igen, rigere og fyldigere i Stoffet og forsynet med en Række illustrerende Billeder af Fru H. i og uden for Scenen. N. har ikke villet skrive Fru H.'s Historie. Han vil analysere hendes Psyke paa Grundlag af skrevne Kilder og af de Erindringer, der i saa rigt Maal mundtlig er gaaet i Arv til vort Slægtled fra det foregaaende. Stoffet er overdaadigt rigt. Selv om det maa gaa, som N. skriver, at »med Slægten, der saa ham, dør ogsaa Mindet om den store Skuespillers Kunst«, saa forstaar Forfatteren dog, som den kyndige og fantasirige Teatermand han er, til en vis Grad at reconstruere Fru H.'s Kunst for os. Samtidens og hendes egne Udtalelser, Billeder, Dragter o. lign., alt er Kildestof i hans Haand og bliver brugt med megen Dygtighed og Sagkundskab. Men Forfatteren vil ikke blot analysere Kunstnerinden, men især Mennesket Johanne Luise Heiberg. For at gøre dette har han store Forudsætninger i sin Menneskeforstaaelse og sit indgaaende Kendskab til de mangfoldige Kilder, der strækker sig baade til Breve og Regnskaber. Regnskabsbøger giver ofte de allerypperligste, usminkede Oplysninger om Menneskers Liv. Og dog er det altid farligt at analysere et Menneskes Sjæleliv paa Grundlag af det overleverede. Vi ser, at der atter og atter dukker nyt Stof frem fra mærkelige Steder, der modificerer den Psyke, vi har konstrueret. Et Strejflys faar os til at ændre vor Opfattelse af en Handling eller et Ord. Det gælder naturligvis ganske særligt om et saa nuanceret og i Fremstillingen af sig selv saa digterisk Menneske som Fru H. Neiiendam har dog fremdraget Linjer i hendes Liv, der utvivlsomt ligger fast. Han understreger bl. a., hvorledes hele hendes Liv har haft en opadstræbende Indstilling; ikke blot kunstnerisk,